

Stogowska, Anna Maria

Spuścizna aktowa władz okupacyjnych miasta Płocka z lat 1939-1945

Notatki Płockie 46/3-188, 39-42

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SPUŚCIZNA AKTOWA WŁADZ OKUPACYJNYCH MIASTA PŁOCKA Z LAT 1939-1945

Niemcy wkroczyli do Płocka 8 września 1939 roku. Przez kilka dni trwały jeszcze walki z Armią Pomorze w okolicach miasta. Miały one na celu uniemożliwienie przedostania się Niemców przez Wisłę. Jednakże wkrótce i tereny za Wisłą zostały zajęte przez najeżdżącą.

Po zajęciu Płocka utworzono Komendę Miasta /Ortskommandantur/. Do jej zadań należała piecza nad bezpieczeństwem i porządkiem. Funkcję komendanta /Stadtkommandant/ objął oberleutnant Boelcke. Początkowo funkcjonowały także polskie miejskie władze cywilne z prezydentem Zygmuntem Jędrzejewskim i Zarządem miasta. Władze te działając w stanie wojennym starały się o sprawy bytowe ludności, zabezpieczały miejskie zakłady przemysłowe /elektrownię, piekarnię/, niosły pomoc społeczną poszkodowanym w wyniku działań wojennych. Wykonywały także zarządzenia niemieckiej komendantury.

Od 3 października komisarycznym prezydentem miasta /Kommisariusche Bürgermeister/ został mianowany Juliusz Sachs.

Od 26 października obowiązywał dekret dotyczący nowego podziału administracyjnego zdobytych ziem polskich. Utworzono dwie nowe jednostki administracyjne w Rzeszy Niemieckiej: Reichsgau Posen, Reichsgau Westpreussen. Pozostałe tereny włączono do istniejących prowincji niemieckich. Obwód rejencji ciechanowskiej /Regierungsbereich Zichenau/ w skład którego wszedł powiat płocki należał do prowincji Prusy Wschodnie /Provinz Ostpreussen/. Fakt wcielenia Płocka do Prus miał wielkie znaczenie dla losów miasta oraz władz administracyjnych, które tu funkcjonowały.

Dnia 10 października 1939 roku odbyło się uroczyste przyjęcie Płocka w "wieczne władanie" przez Rzeszę.

Trenowymi jednostkami administracyjnymi były powiaty ziemskie /Landkreis/ i miejskie /Stadtkreis/. Władze w tych jednostkach sprawowali landraci i burmistrzowie. W Płocku funkcję burmistrza od 20 grudnia 1939 roku sprawował przybyły z Rzeszy burmistrz Schanke. Władze sąw dzielił z dwoma zastępcami: dyrektorem rachuby miejskiej Urbanem i nadinspektorem miejskim Priebe.

Zarząd miasta Płocka /Verwaltung der Stadtgemeinde Plock/, a od 21 maja 1941 roku Stad Schrötersburg, składał się z wydziałów, które dzieliły się na referaty. Od 1941 roku Zarząd podzielono na 10 referatów. Drobna reorganizacja nastąpiła także 15 kwietnia 1944 roku. Pierwotnie działało VII wydziałów. Zajmowały się one następującymi sprawami:

- Wydział I - ogólny zarząd, sprawy personalne, zarząd gospodarczy, kontrola rachuby, straż pożarna.
- Wydział II - zarząd nieruchomościami, kasa miejska, sprawy finansowe, podatki, zarząd majątkiem, sprawy mieszkaniowe, kwaterunkowe

- Wydział III - opieka społeczna, sprawy socjalne, instytucje dobroczynne, zdrowie, zarząd szpitalem
- Wydział IV - szkolnictwo, kultura /muzea, biblioteki, teatr/
- Wydział V - budownictwo, biuro geodezyjne, planowanie, kanalizacja, port rzeczny
- Wydział VI - przedsiębiorstwa miejskie. elektrownia, wodociągi i rzeźnia, zakłady przemysłowe
- Wydział VII - zarząd policji, sprawy polityczne, bezpieczeństwo publiczne, ustalanie i kontrola cen, sprawy policyjne, meldunkowe.

W wyniku reorganizacji urzędu w 1941 roku zwiększono ilość komórek organizacyjnych. Skasowano dawne wydziały i działające w nich referaty. Sprawy bezpieczeństwa przeniesiono do referatu I. Należał do niego ogólny zarząd policyjny, policja porządkowa, kryminalna, meldunkowa, sprawy paszportowe, kontrola żywienia, sprawy weterynaryjne i zdrowia, pożarnictwo, nadzór nad obozem pracy, obrona przeciwlotnicza. Sprawy organizacyjne należały do referatu 0. Wydzielono sprawy gospodarki publicznej, wodnej, rolnictwa, rzemiosła, handlu, przedsiębiorstw miejskich, zarządu parków i ogrodów przekazując je do referatu VII. Przedsiębiorstwami i przystanią rzeczną zajmował się referat VIII. Zarząd kasą i finansami, podatki i majątek nieruchomości należał do referatu IX.

Zachowany zespół akt Zarządu miasta Płocka z lat 1939-1944 liczy 1807 jednostek archiwalnych co stanowi 16 metrów bieżących akt. Akta te zachowały się w ratuszu płockim do 1952 roku. Zostały zabezpieczone i przekazane do Archiwum Państwowego w Płocku. W związku z kwereną Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie zespół przekazano do Archiwum Państwowego Miasta stołecznego Warszawy i województwa warszawskiego, gdzie obecnie jest przechowywany. W wyniku porządkowania akt utworzono jednostki archiwalne nadając im polskie tytuły. Ostatecznie opracowała akta mgr Regina Badura w roku 1974 sporządzając inwentarz książkowy.

Opracowując zespół spuścizny podzielono na funkcjonujące w Zarządzie Miasta Płocka komórki organizacyjne. Odtworzono zatem układ kancelaryjny. Niestety akta nie wszystkich komórek ocalały. Najlepiej zachował się Zarząd Ogólny zawierający 652 jednostki archiwalne. Drugi pod względem liczebności akt jest Zarząd Policyjny 467 j.a.. Dobrze zachowały się akta zarządu podatkami. Pozostało 630 j.a... Inne komórki organizacyjne przetrwały w stanie szątkowym: budownictwo - 53 j.a., szkolnictwo - 9 j.a., zdrowie 1 j.a.

Stan zachowania autorka inwentarza określiła na 60% wytworzonych akt. Dziś akta Zarządu Miasta Płocka z lat 1939-1944 stanowią przykład spuścizny urzędu władz okupacyjnych działającego w warunkach wojny na terenie podbitym.

STADT PLOCK ÜBERSICHTSPLAN

ERKLÄRUNGEN

1. Schlachthof	12. Gerichte
2. Bahnhof Plock	13. Finanzamt
3. Reformierte Kirche	14. Zollamt
4. Pfarrkirche nr. 2	15. Ortskommandantur
5. Mariavitenkloster	16. Kreissparkasse
6. Pfarrkirche nr. 1	17. Wasserbaumt
7. Rathaus - Stadtverwaltung	18. Diözesalmuseum
8. Postamt	19. Kathedrale
9. Museum des Wissenschaftl. Vereines	20. Reichsbank
10. Landratsamt und Reichsnährstani.	21. Evangelische Kirche
11. Polizei Bataillon.	22. Krankenhaus
	23. Wassermwerk
	24. Elektrizitätswerk
	25. Bahnhof Plock-Radziewie.

Plan miasta Plocka z niemieckimi nazwami ulic

Z wykazu akt, stanowiącego część drugą inwentarza, możemy się przekonać o wartości historycznej spuścizny. Uderzająco mało zachowało się akt organizacyjnych dotyczących funkcjonowania urzędu, zarządzeń władz nadrzędnych i własnych. Brak sprawozdawczości i sprawozdań obrazujących sytuację na terenie podbitym. Zachowały się jedynie akta dotyczące zestawienia cen i usług składane przez właścicieli sklepów.

Przechowała się duża liczba akt jednorodnych np. akta dotyczące posesji miejskich w zarządzie podatkami - 549 jednostek od sygnatury 1177 do 1726. Są to teczki dla poszczególnych posesji. Zawierają opis zabudowań, plany, dane dotyczące właściciela, powierzchni czynszu /często dołączono do akt fotografii/ Obok nazwisk polskich właścicieli figurują także nazwiska niemieckie, co świadczy o zajęciu mienia polskiego przez okupanta. Nazwy ulic są w języku niemieckim z oznaczeniami hipotecznymi. Pozostało także kilka kartotek finansowych dotyczących podatków od nieruchomości z lat 1940-1942 sygn. 1793-1798.

Uzupełniają je "Listy gospodarstw rodzinnych" sygn. 46-309 /263 j.a./ zachowane w aktach wydziału ogólnego. Akta wypełniane przez każdą rodzinę zamieszkałą w Płocku zawierały dane osobowe: imię i nazwisko, stanowisko w rodzinie, datę i miejsce urodzenia, stan cywilny, wyznanie, przynależność narodową, zawód, i miejsce pracy, dane dotyczące właściciela posesji, dane dotyczące zameldowania. "Listy" sporządzane były dla Polaków. Nazwy ulic występują tu także w języku polskim.

Zachowały się również akta meldunkowe mieszkańców Płocka z lat 1940-1942 sygn. 315-567 /242 j.a./ oraz karty meldunkowe obywateli Rzeszy i niemieckiej zamieszkałych w Płocku sygn. 581-609. Uzupełniają je wykazy osób różnej narodowości także Żydów sygn. 619-632, Niemców sygn. 614, 617, 618.

Akta powyższe potwierdzają sprawnie działającą maszynę administracyjną kontrolującą ewidencję ludności oraz jej stan posiadania.

Stan wojenny ograniczał swobody obywatelskie. Zachowały się akta dotyczące wydawania przepustek w godzinnych policyjnych dla osób pracujących sygn. 811 - 930 /119 j.a./ Wnioski o przepustki zawierały wykazy polskich robotników zatrudnionych w zakładach pracy sygn. 819 z 1940 roku.

Władze miejskie wydawały dowody tożsamości. Zachowały się wnioski poszczególnych osób o wydanie dowodów osobistych z lat 1943-1944 sygn. 946-962.

Funkcja kontrolna urzędu działała sprawnie. Rejestrowano nawet wojskowych armii polskiej oraz poborowych z 1939 roku sygn. 633-653. Część tych osób zatrudniano w Stoczni Rzecznej sygn. 632.

Przykładem gospodarki miejskiej działającej podczas wojny są akta dotyczące miejscowego przemysłu i handlu. Zarząd Miasta sprawował nadzór nad sklepami i drobnymi przedsiębiorstwami.

W celu przekazania mienia polskiego i żydowskiego okupantom, sporządzano spisy towarów rodzaj inwentaryzacji. Zachowały się 44 teczki tego typu spraw sygn. 1102-1156. Uzupełniają je wykazy właścicieli zakładów rzemieślniczych sygn. 1167 oraz wykazy przed-

siębiorców prywatnych sygn. 1160-1167 /np. dorożek, piekarni/.

Władze okupacyjne kontrolowały ceny towarów i usług w mieście Płocku. Zachowały się cenniki na towary i usługi z lat 1940-1943 sygn. 1002 sporządzane w języku polskim. Podawali je dla władz właściele sklepów, przedsiębiorstw, hoteli i restauracji. Władze sporządzały zestawienia okresowe cen obowiązujących sygn. 1005, 1018. Kuriozalnym w stanie wojennym jest cennik na cygara i pierniki toruńskie sygn. 1020 i 1021.

Najciekawsze i najcenniejsze akta zachowały się w zarządzie policyjnym. Dotyczą one eksterminacji ludności polskiej i żydowskiej. W tych aktach odnajdujemy meldunki o wykonaniu kary śmierci w 1939 roku sygn. 655. Zarządzenia władz okupacyjnych dotyczących stanu wojennego, obowiązku zgłaszania pokoi /sygn.657/ miejsca pobytu mieszkarnców miasta oraz akta dotyczące starań obywateli odnośnie przemieszczeń sygn. 659. Zachowała się nawet lista posiadaczy gołębi pocztowych, których obowiązek rejestracji wprowadziły władze okupacyjne sygn. 656.

Wydział policyjny zajmował się jednak głównie eksterminacją. Przechowały się rejestry duchownych katolickich i ewangelickich zamieszkałych w mieście i powiecie /sygn. 658/. Pracownicy tegoż wydziału zajmowali się sporządzaniem list i zabezpieczeniem transportu mieszkańców Płocka do więzień, obozów pracy, obozów koncentracyjnych oraz zawiadamianiem gestapo o transportach. W aktach zachowało się 140 j.a. zawierających imienne listy osób transportowanych /sygn. 666-726/ z lat 1940-1943. Mieszkańcy Płocka byli transportowani o następujących obozów i więzień: Barczewo /Wirtenburg/, Berlin, Blachownia, Brandenburg, Braniewo /Brannsburg/, Brodnica, Ciechanów, Dachau, Działdowo /kilka transportów, w 1943 roku zlikwidowano oboz w Płocku a więźniów przewieziono do Działdowa - sygn. 674/, Elk, Fordon, Gdańsk, Giżycko, Gostynin, Grudziądz, Hirtzenhain, Iława, Instenburg, Koblencja, Koronowo, Królewiec /listy zawierają liczne wyroki śmierci sygn. 695-698/, Lingen, Majdanek, Małkinia, Mauthausen, Mława, Neidenburg, Oberheide, Olsztyn, Oświęcim /sygn. 706, 707,708/, Piła, Płock, Płońsk, Pułtusk, Ravensbrück, Rendsburg, Rhein, Sachsenhausen, Sieradz, Sierpc, Stutthof, Szczytno, Sztum, Tapisau, Toruń, Tylża, Włocławek, Wrocław.

Do każdej miejscowości sporządzano odrębną listę. Zdarzało się kilka transportów do danej miejscowości. Zachowały się także meldunki o dostarczaniu kobiet do obozu pracy w Płocku z lat 1941-1942 sygn. 732-740 / 8 j.a./.

Przeciwko osobom nieprzestrzegającym zarządzenia toczyły się postępowania karno - administracyjne. Zachowało się 69 teczek z lat 1941-1943 sygn., 741-810. Na uwagę zasługują akta zawierające prośby rodzin o zwolnienie więzionych sygn. 972 z lat 1940-1942. Wydział policyjny wydawał różnego rodzaju zezwolenia np. na posiadanie broni sygn. 91-94, na korzystanie z radia sygn. 969, na funkcjonowanie szkół prywatnych sygn. 973 i dla przedsiębiorstw rozrywkowych, jak cyrk czy wesołe miasteczko sygn. 968.

Dużą grupę akt w zespole stanowią akta finansowo-księgowe. Spośród nich akta kasy miejskiej z lat 1939-1944 sygn. 1728-1769.

Przechowały się różnego typu listy płacy. urzędników niemieckich miejskich sygn. 5, 6, 1785 niemieckich i polskich sygn. 1782 a nawet Rosjan i Ukraińców sygn. 1781. Pozostały listy robotników zatrudnionych w przedsiębiorstwach miejskich sygn. 1175, 1176 oraz 41, 1037, 1778, 1779. Ocalały kartoteki finansowe podatników od nieruchomości sygn. 1793-1798 z lat 1940-1942.

W aktach Zarządu Miasta Płocka z lat 1939-1944 zachował się plan miasta z niemieckimi nazwami ulic sygn. 1715.

Omawiana spuścizna władz miejskich niemieckich nie jest jedynym zespołem przechowanym z czasów

okupacji. Na uwagę zasługują jeszcze akta: Starostwa Powiatowego w Płocku /Landratsamt Schüttersburg/ z lat 1940-1943 w ilości 669 jednostek archiwalnych, akta Tajnej Policji Państwowej z lat 1940-1945 w ilości 19 j.a., akta Sądu Obwodowego w Płocku z lat 1940-1944 w ilości 2911 j.a., akta Więzienia Karnego w Płocku z lat 1939-1945 w ilości 209 j.a. i akta Żandarmerii Powiatu Płockiego z lat 1941-1944 w ilości 2 j.a. Wszystkie wymienione wyżej zespoły przechowywane są w Archiwum Państwowym m. st. Warszawy.

Archiwum Państwowe w Płocku przejęło od Państwowego Urzędu Ubezpieczeń Społecznych w Płocku kartotekę osób ubezpieczonych z czasów II wojny światowej. Karty ubezpieczeniowe stanowią podstawę do licznie wydawanych zaświadczeń dotyczących pracy Polaków w czasie okupacji niemieckiej.